

Г. О. ЛЕБЕДИНСЬКА

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ГОЛОВНИЙ КРИТЕРІЙ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статье рассматривается проблема политического участия населения как условие формирования гражданского общества. Автор анализирует социальные и психологические условия включения граждан в политический процесс в рамках информационного общества.

The article considers the issue of political participation as the condition for formation of the civil society. The author analyses the social and psychological aspects of citizen inclusion into the political process in the context of information society.

Розбудова громадянського суспільства все ще залишається головним завданням молоді української демократії. Один з обов'язкових показників демократії – участь громадян у політичному житті, їх уміння впливати на функціонування політичної системи, відповідальність за свій вибір. В Україні в першу чергу були створені зовнішні атрибути демократії, яким ще необхідно було надати відповідного змісту. Демократія – це насамперед культура, а не лише система інститутів¹. Науковці, які аналізують демократичні перетворення в Україні, вважають, що процес переходу до демократії відзначається непослідовністю, браком стратегії сталого демократичного поступу та ефективних каналів взаємодії між

© ЛЕБЕДИНСЬКА Ганна Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент Кременчуцького державного університету імені Михайла Остроградського

владою і громадянським суспільством². Що ж стоїть на заваді в становленні справжніх демократичних відносин у країні?

Звернемося до цифр. Так, згідно з дослідженнями, проведеними соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова в 2009 р., на запитання «Чи маєте ви вплив на владу?» – 72,4 % зовсім не впливають на центральну владу і 62,8 % на місцеву владу. При цьому прості громадяни вважають, що повинні мати реальний вплив на прийняття державних рішень. Але парадокс: боротися за право бути господарем свого життя вони не збираються. Про це свідчить інше дослідження щодо політичної участі населення. Майже 72 % респондентів відповіли, що не збираються брати участь ні в мітингах, ні у демонстраціях. 43,4% опитаних назвали причину власної політичної пасивності – відсутність вільного часу. Цю статистику досліджували науковці В.Бортников і В. Проценко, які дійшли висновку, що перешкоди на шляху розвитку громадянської активності населення приховуються у соціально-економічній площині – у сфері матеріального забезпечення (брак часу та грошей). Активність меншої частини залежить більше від суб'єктивного чинника, передусім від ефективності діяльності громадських утворень та позитивного досвіду, який би широко пропагувався. Тоді б більшість людей знала, як досягти своєї мети та знайти однодумців³.

Збереження або крах демократії залежить від суспільних умов, які формують політичну поведінку. А політична поведінка, в свою чергу, може мати прояв або у формі політичного абсентеїзму, або політичного протесту. Цікаво, що люди, які не довіряють владі, зневірилися у демократії, не більш схильні до політичних протестів. Жоден індекс політичного незадоволення з готовністю до протесту не пов'язаний. С. Телешун зауважує, що прагнення українських політиків отримати «надприбуток» у всіх сферах суспільного буття без урахування суспільних інтересів значної (до 40 %) частини населення провокує соціальну і правову апатію і вихолощує принципи реальної демократії⁴.

За даними В. Бортникова і В. Проценка, особливої уваги заслуговує і тенденція зміни базисного типу особистості, котра свідчить, що на нинішньому етапі розвитку українське суспільство за людськими ресурсами більш готове до демократичних перетворень, ніж у перші роки незалежності. Так, в останні роки суттєво побільшало так званих «інтерналів» – людей, які відповідальність за своє життя покладають на самих себе, а не на зовнішні обставини. Зважаючи, що інтернальність є психологічною домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних країнах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігається тенденція наближення особистісних характеристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу⁵.

Науковці давно займаються дослідженням саме психологічного чинника політичної поведінки. Ще в середині ХХ століття з'явилося декілька концепцій з цього приводу. По-перше, концепція відносної депривації, яка виникла у стінах американської соціологічної школи (С. Стауффер, Р. Мертон) запевняла, що під дією зовнішніх впливів відбувається порушення системи оцінок, що вже склалися, та соціальні порівняння до і після. При цьому реальний рівень добробуту може бути стабільним, та все ж здається нижчим за очікуваний. Невдоволення владою – це результат невітлених надій людей на краще життя. Проте депривація та політичні протести можуть бути пов'язані тільки побічно. Було встановлено, що протест – це наслідок політизації невдоволення, тоді як депривація – це невдово-

лення владою та політичними інститутами. Мотивація до політичної активності має багатofакторний характер. Намір брати участь у тих або інших формах протесту має не тільки економічні та політичні підстави, але й культурні, зокрема ставлення до політики значною мірою може бути пояснено аналізом панівних у суспільстві політичних традицій та ідей.

Теорія відносної депривації, побудована на руйнації традиційних соціальних зв'язків, мала продовження ще в одній концепції – концепції кризи політичної участі. Соціальна мобілізація, яка формує політичну поведінку, може набувати форми політичної агресії за умов випередження росту політичних вимог та становлення демократичних політичних інститутів.

На зміну концепції депривації приходить інша теорія – теорія мобілізації ресурсів (Ч. Тіллі, У. Гемсон, М. Залда та інші), в рамках якої увага зосереджувалася на мобілізаційних можливостях організації як головного поштовху виникнення суспільних рухів. Це була спроба психологічного пояснення, чому виникає невдоволення, та його наслідків. Британський соціолог Ч. Тіллі стверджує, що невдоволення і конфлікт – це супутники політики, але вони мають місце в будь-якому суспільстві й не ведуть до перебудови політичного режиму, для останнього потрібні ресурси та організація.

Всі ці теорії врешті приводять нас до висновку, що невдоволення не є поштовхом до політичної участі, що політична поведінка більш раціональна, що політична культура, а не деривація насамперед впливає на політичну активність.

Проте, аналізуючи політичну поведінку, зокрема політичну активність громадян, потрібно враховувати століття, в якому ми живемо. XXI століття – це століття інформаційного суспільства, з новими акцентами, де на перший план виходять сфери, пов'язані з поширенням та обробкою інформації. Це створює нові можливості для громадян щодо залучення їх до участі у політичному процесі. Іншими словами, це означатиме зміну сучасної демократичної парадигми, утвердження нових цінностей та процедур. Суспільство, де дедалі більша кількість людей матиме доступ до інформаційно-комунікативних технологій і за допомогою цих технологій формувати свою думку з різних питань, не може владштувати стара форма демократії. Нова її форма може поєднувати представницьку демократію з елементами прямої демократії, спираючись на інформаційно-комунікативні технології.

Вперше таку інформаційну демократію запропонував французький політолог Мішель Рокар. Ця форма демократії базується на загальному виборчому праві та вільній інформації, за умови застосування обох складових без політичних маніпуляцій. Інформація, таким чином, стає гарантом демократичних дій громадян.

Масова демократія в політиці – явище нове, проте розвинені західні держави вже мають свій досвід. Так, у європейських країнах (Швейцарії, Італії, Данії, Швеції, Ірландії, Великобританії, Португалії) набуває поширення рух за частіше проведення референдумів. Інформація в електронному вигляді, яку надає держава населенню, може стати початком зближення влади з громадянством. В якості прикладу можна навести досвід Фінляндії, де теледемократія успішно розвивається на муніципальному рівні. Навіть муніципалітети, налічуючи три тисячі громадян, витрачають кошти на створення відкритої інформаційної мережі, що зробило систему оперативнішою для прийняття рішень. Проте не все так очевидно. Як свідчить соціологічні дослідження, не можна провести паралель між інформованістю та політичною активністю, навіть у таких проявах, як участь у

голосуванні. На думку російського дослідника А.І. Соловйова, «елементи онлайн-демократії та електронного уряду використовуються сьогодні головним чином для створення рекламного образу окремих структур влади», а не для поширення політичної участі громадян⁶.

Зниження явки виборців не обов'язково означає, що люди перебувають у стані апатії і не цікавляться політикою та питаннями державного управління. Мабуть, у межах сучасного інформаційного суспільства вони знаходять альтернативні засоби для виявлення своїх прагнень. Сьогодні за допомогою Інтернету можна з легкістю розповсюджувати альтернативні погляди серед населення. Він дає можливість кожному виступити публічно. Зворотнім боком є те, що люди ніколи, принаймні, в найближчому майбутньому, не матимуть рівного доступу до інформації та знань. Ми тільки тоді зможемо говорити про демократичну владу, коли вона буде максимально наближеною до людини. Коли будемо залучати громадян до обговорення, планування, розробки проєктів, тоді з'явиться зацікавленість, відповідальність, почуття господаря своєї долі. Доцільно навести й інші думки з цього приводу. Відомий російський соціальний психолог М. Вершинін вважає, що розширення онлайнівської аудиторії не посилює політичну активність громадян. Спираючись на власне дослідження, він робить висновок, що демократичний вплив Інтернету на формування політичної активності громадян суттєво перебільшується і навіть може сприяти політичній пасивності⁷.

Інший російський філософ Б. Пружинін виявляє ще більшу тривогу щодо ступеня тієї влади, яку мають над свідомістю індивіда засоби масової інформації. Індивід позбавляється самостійності і віддається свавіллю інформаційного потоку. Природно, що виникають сумніви щодо дійсно вільного політичного вибору та реальності демократичного режиму взагалі. Стирається межа між реальним «Я» і «Я» віртуальним⁸.

Щоб уникнути цих негативних проявів і не дати перетворитися демократії на охлократію, підтримати усвідомлену участь громадян у політичних процесах, необхідно владі та науковцям попіклуватися про належний рівень компетентності громадян. І перший крок у цьому напрямку – це використання компетентності громадян у тих сферах, в яких вони діють професійно. Тому рівень місцевої політики – це той ступінь, де можуть виявити свою компетентність всі мешканці міста. Ризики рішень, які ухвалюються на місцевому рівні, невеликі. Можливо, необхідна певна класифікація щодо прийнятих рішень, яка б враховувала ступінь впливу на них з боку електорату. Діапазон рішень може коливатися від місцевих питань, де активно проводяться консультації з населенням, до масштабних державних питань, де громадяни не повинні мати істотного права голосу, за відсутністю необхідних знань.

Цікаво, що, за свідченнями ЗМІ, у більшості демократичних країн електоральна активність громадян на загальнонаціональних виборах переважає показники участі у місцевих виборах. Безперечно, інформаційне суспільство змінило картину життєвого світу пересічного громадянина. Події, що відбуваються в світі, можуть стати більш ближчими, ніж місцеві події. В цьому є провина самих ЗМІ, бо місцеві інформаційні канали не конкурують за якість продукту із загальнонаціональними та транснаціональними ЗМІ.

Немає сумнівів у тому, що і сьогодні муніципальна політика – це школа політичної участі для громадян. Проблеми повсякденного життя – це те, з чим ми йдемо до муніципальної влади. Але, незважаючи на те, що у розпорядженні су-

часного громадянина знаходяться неосяжні інформаційні потоки, лише меншість громадян цікавляться політикою. На практиці більшість громадян не відповідають навіть заниженим стандартам тих політичних знань, які повинні бути у пересічного громадянина. Тож існує проблема підвищення компетентності громадян як одна з умов подальшого розвитку демократії.

У рамках політичної психології існують два типи політичної поведінки – закритий та відкритий. Для закритого типу характерна політична бездіяльність, чи так звана нульова політична активність, причиною якої є те, що окремі люди реально не можуть займатися політичною діяльністю, не маючи відповідних здібностей. Політична бездіяльність – це складне та неоднозначне явище, значного мірою передбачене особистими рисами і характером людини. Для другого типу політичної поведінки – відкритого характерна мотивована, цілеспрямована, раціональна, психологічно-емоційна політична діяльність. В основі цих типів лежать не тільки об'єктивні складові, суспільство може і має займатися політичним вихованням громадян, формувати демократичну політичну культуру.

Знання про політику, інтерес до політики – все це складові громадянської культури, тобто політичної культури участі. Гармонізація громадянської культури дістає відображення у збалансованості між такими чинниками, як активність, раціональність та покірність. Вважається, що політична культура розвинених демократичних країн повинна відповідати раціонально-активістській моделі. Проте реальна політична культура, наприклад, західноєвропейських країн, далека від цього ідеалу. Громадян цих країн не можна назвати ні добре інформованими, ні достатньо політично активними, ні раціональними виборцями. Але це не зважає науковцям ставити політичну культуру Західної Європи на перший рівень. Мабуть, все ж таки громадянська культура – це політична культура, яка притаманна громадянам із активною політичною поведінкою, і з пасивною. І навіть ті, хто активно беруть участь у політичних процесах, на перший план ставлять загальноносійні цінності. Чи варто бути хорошим громадянином, якщо від тебе нічого не залежить. Переважна більшість населення, за даними соціологічних опитувань, вважає, що жодним чином не впливає на владу. Чи буде політична система демократичною, залежить не тільки від активності населення, а й від бажання влади ділитися своїми повноваженнями. Для того, щоб система діяла ефективно, необхідно підтримувати баланс між владою і відповідальністю. З одного боку, влада повинна управляти, бути сильною і, як наслідок, має місце громадянське підкорення, обмеження активної участі, а з іншого – пересічний громадянин повинен мати свою думку і бути достатньо впливовим, щоб влада прислухалася до нього.

Таким чином, громадянину країни розвинутої демократії необхідно бути і активним, і пасивним одночасно, тобто бути залученим до процесу, але не занадто. При реальному погляді на існуючу ситуацію слід облишити ілюзію, що боротьба за демократію буде простою, і може бути подарована владою. Дуже багато «незручностей» на шляху демократичного розвитку – і політична свідомість населення, в якій домінують авторитарні риси, і економічні інтереси, і просто ускладнення в роботі. Соціологічні дослідження засвідчують, що негативізм, безпорадність і безнадія домінують у масовій свідомості. Звісно, такі настрої аж ніяк не можна назвати сприятливим ґрунтом для становлення громадянського суспільства. Щоправда, соціально-політична пасивність та настрої апатії, відчуття безпорадності у відносинах з владою мають об'єктивні підстави – цілковита відсутність важелів

впливу на владу і перебіг змін. Отже, громадяни опиняються в замкненому колі: з одного боку, вони відчужені від суспільного життя, бо втратили надію справляти вплив і здійснювати контроль, а з іншого – така можливість може з'явитися лише за умови об'єднання свідомих громадян і здійснення тиску на владу. Прикметною рисою у соціальному характері пересічного українця є відсутність у масовій свідомості таких громадянських цінностей, як відповідальність за свій власний вибір та індивідуальна відповідальність за державу. На думку Я. Пасько, безправ'я та несправедливість значною частиною українського суспільства сприймаються цілком толерантно, а соціальне та громадянське приниження – як звичайна форма функціонування соціуму⁹.

Головним, напевно, є те, що попри негативні оцінки громадською думкою нинішньої владної структури, соціологічні дослідження постійно фіксують переважання орієнтацій на демократичні цінності суспільного життя, масову потребу в поширенні демократії й розуміння розвитку України саме як демократичної держави. Становлення громадянського суспільства не можливе, доки не з'явиться певна критична маса людей, для яких демократія буде невід'ємною життєвою потребою, засобом розв'язання власних проблем. І першою сходинкою у цьому становленні можуть і мають стати громадські організації та рухи. Останнім часом в Україні процес формування та державної реєстрації громадських об'єднань значно активізувався. На початку 2008 р. було легалізовано 2819 громадських об'єднань з міжнародним та всеукраїнським статусом – це у 2,1 раза більше, ніж у 2001 р.¹⁰

За даними соціологічних опитувань, рейтинг довіри населення до громадських організацій в Україні достатній – близько третини опитаних. Те, що в основі розбудови громадянського суспільства лежить діяльність громадських організацій, є світовою практикою. Варто завжди пам'ятати, що громадські організації – це організації, які працюють незалежно від державних органів, але одночасно в тісному співробітництві з ними. Мета їхньої роботи – вплив на вирішення питань, пов'язаних з державною політикою, соціальними проблемами та надання соціальних послуг, так необхідних сьогодні громадянам нового, демократичного суспільства. Громадські організації спроможні й готові вирішувати проблеми і питання, які складно сьогодні вирішувати державним органам. Зайнявши нішу між державним і приватним секторами, громадські організації створюють своєрідний місток, через який громадяни можуть реально впливати на суспільне життя. Найбільш успішними є місцеві недержавні організації, завдяки своїй доступності та близькості до громадян. У процесі співпраці між громадськими організаціями та місцевим самоврядуванням зростає довіра громадян до влади¹¹.

Для підвищення активності громади варто застосовувати методи участі всіх зацікавлених сторін. Активна участь усіх зацікавлених сторін є важливою умовою для розробки ефективного і реалістичного плану діяльності та основних напрямів розвитку громади. Всі громадяни повинні проявляти, принаймні, мінімальний інтерес до розвитку громади, оскільки прийняті рішення вплинуть на їхнє повсякденне життя. Крім того, для зацікавленості громади у змінах необхідно залучати хоча б якусь частку надходжень з місцевих податків, які сплачують громадяни, до процесів змін. Всі важливі питання, які стосуються розвитку громади, планування діяльності, бюджету, мають розглядатися з прийняттям по них відповідних рішень лише за участю всіх зацікавлених сторін. Це дуже важливо, оскільки стимулює активність громадян, посилює демократію та підвищує

рівень життя громади з допомогою впровадження ефективної політики. Досить часто громадяни не мають достатніх знань, навичок і не можуть зрозуміти процесів, що пропонуються чи відбуваються. Відсутність розуміння позбавляє їх інтересу до участі. Коли громадяни мають доступ до інформації, що подається у простій та доступній формі, їм легше зрозуміти, що відбувається, побачити зв'язок між пропонованими змінами та власними потребами, а також дати корисні рекомендації. Це, в свою чергу, підвищує якість надання державних послуг та робить владу відповідальнішою за свою політику. Місцеві органи влади мають бути готовими до критики та здатні до змін. В іншому випадку це зменшить інтерес громадськості до активної участі в обговоренні та прийнятті рішень. Необхідно періодично проводити зустрічі представників державних органів і громадських організацій, щоб обговорити механізми вдосконалення демократичних процесів і вирішити проблеми, що виникають при взаємодії громадських організацій і державних підприємств на місцях. Адже кожна людина має індивідуальне відношення до політики, її участь у політичних процесах залежить від особистих характеристик, а також від конкретних матеріальних, соціально-культурних, політико-правових умов. Зрозуміло, що у суспільствах з високим рівнем демократії безпосередню участь у політичних процесах бере більша кількість людей, ніж у суспільствах з низьким рівнем демократії.

Політична участь не тільки забезпечує реалізацію інтересів та потреб громадян у процесі політичної діяльності, а й є дійовим засобом політичної соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції індивіда. «Сильна демократія – демократія учасницького типу. Вона розв'язує конфлікти за умов браку належної основи за допомогою постійної участі в політичному процесі, безпосереднього самоврядування і створення політичної спільноти, здатної трансформувати залежних приватних індивідів у вільних громадян, а часткові приватні інтереси – у громадське добро»¹².

1. *Бортников В.* Соціокультурний вимір політичної участі // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 77. 2. *Пивоваров Ю.* Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі «розкол / розмежування» // Політичний менеджмент. – 2009. – №4. – С. 61. 3. *Бортников В., Проценко В.* Деякі проблеми політичної участі громадян в умовах демократичного транзиту // Політичний менеджмент. – 2009. – №1. – С.11. 4. *Телешун С.* Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства // Політичний менеджмент. – 2008. – №1. – С. 4. 5. *Бортников В., Проценко В.* Цит. праця. – С. 12. 6. *Соловьев А.И.* Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи // Политические исследования. – 2004. – № 2. – С. 128. 7. *Вершинин М.С.* Электронная демократия: российские перспективы // Информационное общество. – 2002. – № 1. – С. 18. 8. *Пружинин Б.И.* Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре: Материалы круглого стола // Вопросы философии. – 2003. – №12. – С. 4. 9. *Пасько Я.І.* Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. – К., 2008. – С. 238. 10. *Головенько В.А.* Готовність української молоді до розбудови громадянського суспільства в країні // Український соціум. – 2008. – №4. – С. 159. 11. *Славко Т.О.* Роль громадських організацій в становленні громадянського суспільства в Україні // Політичні науки. – 2005. – Вип. 31. – С. 39. 12. *Латигіна Н.А.* Демократія: реалії versus утопії. – К., 2008. – С. 368.